

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav české literatury a komparatistiky

Teze disertační práce

Mgr. Kateřina Smyčková

Vytváření písňového kánonu v rukopisných kancionálech 17. a 18. století

The process of forming a song canon in 17th and 18th century
hand-written hymn-books

Praha 2015

Vedoucí práce: Mgr. Marie Škarpová, Ph.D.

Úvod

Zkoumání rukopisné kultury se do nedávné doby omezovalo na dobu před objevem knihtisku. České i zahraniční prameny ale dokládají, že přinejmenším do konce 18. století sloužil rukopis jako hojně užívaný způsob šíření textů – jako svébytná forma publikování (H. Love). Výzkumy raně novověkého rukopisného publikování vycházejí především z anglofonního prostředí a přinášejí řadu dokladů o tom, že někteří autoři záměrně volili rukopisné médium pro jeho výhody technologického, ekonomického i sociálně-reprezentativního charakteru (M. Ezell, J. Crick, A. Walsham, D. D. Hall). S jejich pomocí se pokouším v této disertační práci zodpovědět otázku, proč ještě několik staletí po vynálezu knihtisku existovala v českém prostředí bohatá rukopisná produkce. Základními prameny práce jsou moravské rukopisné kancionály 17. a 18. století. České raně novověké rukopisy nejsou dosud v úplnosti zpracovány ani heuristicky; v Čechách kompenzuje tento nedostatek probíhající projekt *Repertorium rukopisů 17. a 18. století*, pro Moravu ale zatím podobný soupis neexistuje.

Raně novověká rukopisná produkce stojí na okraji zájmu literární historie, nejvíce podnětů k jejímu zkoumání přinášejí studie historiografické, kunsthistorické, etnografické a muzikologické. Hlavní otázky této disertační práce směřují právě k opomíjeným literárním aspektům rukopisné tvorby, zvláště pak k jejímu hymnografickému kánonu; vycházejí z předpokladu, že kánon je závislý na médiu svého přenosu, byť jeho podoba zachycená médii zaznamenává vždy jen výsek z dynamického procesu (G. Rippl, S. Winko). Pojem kánonu v sobě ovšem nezahrnuje pouze množinu textů, ale také jejich interpretaci včetně principů utváření a fungování kánonu (A. a J. Assmann, R. von Heydebrand). Na materiálu moravských rukopisů se osvědčilo pojetí kánonu nikoli jako jasně definovaného tlaku oficiálních institucí, ale jako těžko dešifrovatelné souhry intencionálních jednání a působení různých instancí („invisible hand“ – S. Winko). Základní otázky spojené s rukopisným kánonem jsou tedy tyto: Je kánon rukopisné a tištěné hymnografie týž? Pokud se liší, v čem jsou jeho specifika? A naposledy – jaký vliv má volba média na podobu kánonu?

1. Moravské rukopisné kancionály

Protože v předkládané disertační práci pracuji s mnoha prameny, jež dosud nebyly v odborné literatuře popsány, věnuji jejich charakteristice samostatnou kapitolu. Na rozdíl od české rukopisné hymnografické produkce, jež se nejvíce rozvinula v 16. a na počátku 17. století, dochovaly se na Moravě rukopisné kancionály až z druhé poloviny 17., a především z 18. století. Výraznou skupinu mezi nimi tvoří bohatě iluminované zpěvníky z Ostrožska a

Horňácka: dílo M. Pomykala, P. Rašky, M. Bursíka a dalších písařů; vznikaly od konce dvacátých let 18. století až do třicátých let století následujícího. Kromě jmenovaných jihomoravských kancionálů jsou hodny pozornosti i rukopisy z Valašska (M. Zigmundíka, M. Mužikovského a další) a ze střední Moravy (J. Klabíka, F. S. Černohorského aj.). Ilustrační snímky těchto rukopisů tvoří obrazovou přílohu.

Tato kapitola přináší stručný popis přibližně čtyřiceti rukopisných zpěvníků; některé jsou dnes známy již pouze z údajů sekundární literatury. Zvláště jihomoravské rukopisy se staly předmětem zájmu etnografických studií už na konci 19. století a V. Houdek o nich hovoří jako o zvláštní moravské „lidové malířské škole“. Houdkovu hypotézu novější etnografické výzkumy zpochybňují; přejímám ale částečně jeho termín pro označení „hymnografických škol“ – okruhů kancionálové tvorby, jež ukazují vzájemnou souvislost písňového repertoáru a případně i výtvarného zpracování rukopisů.

2. Specifika rukopisného média

Vznik moravských rukopisných kancionálů nelze jednoduše vysvětlit nedostatkem tištěných zpěvníků – od konce 17. století bylo v Čechách i na Moravě k dispozici hned několik tisků, jež odpovídaly dobovým nárokům na lidový duchovní zpěv. Pro volbu rukopisného publikování je tudíž třeba hledat jiné důvody: zčásti mohla být tato volba podmíněna ekonomicky (rukopis sepsaný kantorem pro vlastní potřebu byl levnější než tisk) či technologickými přednostmi rukopisu (zápis notace, mnohobarevné iluminace, možnost připisovat nový repertoár na volné listy). Iluminované zpěvníky plnily zřejmě také důležitou reprezentativní funkci.

Snaha vyhnout se cenzuře, uváděná na prvním místě ve většině sekundární literatury, se na materiálu této disertační práce nepotvrdila – kancionály byly určeny pro veřejný zpěv v katolických kostelech, věroučné odchylky se v jejich textech objevují pouze sporadicky, a to spíše neúmyslně, buď jako pozůstatky nekatolického předběllohorského kánonu, nebo jako projevy tzv. lidové zbožnosti. Nejdůležitější pohnutkou pro volbu rukopisného způsobu publikování byla zřejmě možnost sestavit zpěvník podle potřeb konkrétního kostelního kůru: ať už se to týkalo jeho hudební vyspělosti (vícehlasé úpravy nápěvů / notace pro jednohlas / nenotované texty opatřené nápěvovými odkazy) či výběru písňového repertoáru.

Repertoár rukopisných kancionálů se do značné míry shoduje s dobovou tištěnou hymnografickou produkcí. Rukopisná hymnografie zahrnuje podobné tematické skupiny písní jako tištěná (adventní, vánoční, ke svatým atp.), pouze tihne k větší specializaci

zpěvníků: v rukopisných kancionálech např. často chybí pohřební písně, jimž byly vyčleněny samostatné rukopisy. Velká část písní z rukopisných kancionálů se rovněž objevuje v tištěné produkci; zůstává ovšem nezanedbatelná část textů a nápěvů, již se dosud podařilo doložit pouze v rukopisné, případně orální tradici (folkloristické záznamy v 19. a 20. století).

Jako výrazný rys rukopisné hymnografie se jeví její sepletí s oralitou; orální kulturu nelze ovšem v kontextu moravských rukopisů vnímat jako společnost nedotčenou písmem, ale jako kulturu, v níž je primárním způsobem tradování textů jejich ústní předávání a v níž přetrvávají i jiné principy orality (např. pomalé probíhání změn; W. A. Graham). Podstatnou úlohu hraje relativní uzavřenost textové komunity a poměrně malý počet jejích členů, umožňující bezprostřední komunikaci tváří v tvář, tj. nikoli zprostředkovanou písmem; malé moravské farnosti této charakteristice plně vyhovují. Rukopisné zpěvníky sice dokládají, že jejich tvůrci znali soudobou tištěnou hymnografii, ale zároveň ukazují, že nejdůležitějším kritériem při zápisu písně byla její podoba v lokálním hymnografickém kánonu – srov. četné textové odchylky, nářeční prvky, lokální varianty nápěvů atp. Mnohým zpěvákům zřejmě kancionály sloužily jen jako opěrná pomůcka a zpívali převážně po paměti.

S oralitou úzce souvisí variabilita rukopisného repertoáru. V menší míře byla běžná i v tištěné produkci; v rukopisné hymnografii je častější a svědčí o menší ustálenosti textového a hudebního znění písní, tedy pravděpodobně o jejich větší závislosti na orálním předávání. Variabilita se projevovala např. těmito způsoby: táž píseň se tradovala v několika textových verzích, jež využívaly stejného (oblíbeného) nápěvu; v některých případech se do značné míry lišil i nápěv těchto textových verzí, ale stále je patrná jejich blízká příbuznost. Rukopisná hymnografie často čerpala z tištěné – přejímala její nápěvy i texty, zkracovala je či amplifikovala, sestavovala písně do nových celků, měnila jejich strofickou stavbu (např. za účelem přizpůsobení jinému nápěvu), vkládala nový refrén na konec i dovnitř slok. Zaznamenala jsem také několik případů, kdy byly paralelně tradovány dvě verze téže písně, jedna v tištěné a jedna v rukopisné produkci. K variabilitě patří také vývoj textů a nápěvů: zápisy v rukopisných kancionálech jsou někdy opravovány a doplňovány podle toho, jak se znění písně v průběhu užívání zpěvníku měnilo.

3. Kancionály Jana Klabíka

Obecnou charakteristiku rukopisné hymnografické produkce doplňuje podrobnější analýza čtyř vybraných rukopisů: dvou zpěvníků želechovického rektora Jana Klabíka, *Bženeckého kancionálu* a *Otrokovického kancionálu*. Klabíkovy rukopisy vznikly v sedmdesátých letech 17. století, autorství i datace zbylých dvou zpěvníků jsou nejisté. Analýza písářských rukou i písňového repertoáru vedou k předpokladu, že všechny čtyři kancionály sepsal Jan Klabík, pravděpodobně v šedesátých a sedmdesátých letech 17. století. Nejstarším rukopisem je zřejmě *Bženecký kancionál*, od zbylých tří se také odlišuje větším rozsahem, převahou čtyřhlasé notace a složením repertoáru. Texty písní jsou ve všech čtyřech rukopisech většinou zapsány včetně notace, jejíž typ odpovídá spíše první polovině 17. století (kromě *Bženeckého kancionálu* převažuje jednohlasá); písmo je úhledné, kaligrafické, se zdobnými červenými iniciálami využívajícími rostlinné ornamenty. Všechny zpěvníky také obsahují četné přípisky mladších písářských rukou, a to jak nový písňový repertoár, tak i záznamy pamětihodných událostí rodinného či společenského charakteru (narození, válečné konflikty aj.).

Repertoár všech Klabíkových rukopisů čítá celkem 684 písní (bez opakovaných výskytů; jejich katalog je v příloze na samostatném CD), každý zpěvník se ale výběrem písní částečně liší od ostatních: všem rukopisům je společná přibližně pětina repertoáru, část písní se objevuje ve dvou či třech kancionálech. Značné množství písní patří ke staršímu, nadkonfesijně sdílenému repertoáru, jak to bylo u kancionálů 17. a 18. století běžné. Avšak textová znění u Klabíka vykazují silnou vazbu k podobě, v jaké se tento repertoár tradoval v druhé polovině 16. století; zároveň se ale neshodují s žádným známým pramenem. Klabík patrně zapisoval písně tak, jak se zpívaly v dané lokalitě – na základě toho lze lokálnímu hymnografickému kánonu přisoudit silnou konzervativnost, lpění na tradičním znění písně, pomalejší proměny textů a zároveň proměny částečně nezávislé na vývoji tištěného kánonu.

Klabíkův repertoár ukazuje velmi nápadnou souvislost s luteránskou hymnografickou produkcí z přelomu 16. a 17. století: výběrem písní i jejich textovým zněním navazuje na předbělohorskou, nekatolickou tradici více než na katolickou hymnografii. Až na několik málo případů se tento příklon k luteránské písňové produkci neprojevuje věroučnými odchylkami, dokládá spíše setrvačnost a pomalejší probíhání změn v rukopisném (orálním) hymnografickém kánonu. Klabík nicméně novější katolickou hymnografii znal a čerpal z ní, ovšem převážně k doplnění repertoáru o písně s příznačně katolickou tematikou: např. z Rozenplutova zpěvníku zřejmě přejal písně ke svatým, nevyhýbal se ale ani exkluzivnějším vrstvám dobové tvorby (Michnova *Česká mariánská*

muzika, překlady Stadlmayerových cantí). Přibližně třetinu Klabíkova repertoáru se dosud podařilo identifikovat pouze v rukopisných pramenech; různorodost těchto písní naznačuje, že nejsou dílem jediného autora. Mnohé z nich mohly být přejaty z tištěné produkce – buď je jejich pramen dnes neznámý, nebo jej neodhalila nedokonalost mých výzkumů. Pravděpodobně ale zůstává značný počet písní, jež se tradovaly pouze orálně či rukopisně.

4. Žalmy a lidový zpěv při mši

Rukopisné kancionály se od tištěné katolické hymnografie neodlišovaly pouze tím, že část jejich repertoáru se tradovala nezávisle, mimo tištěná média, ale také dvěma specifickými okruhy hymnografické tvorby: žalmovými parafrázemi a českými tropovanými ordinárii. S oběma těmito skupinami se lze setkat i u tisků, ovšem v menší míře a s určitými omezeními, jež vyplývala ze spojitosti tohoto repertoáru s nekatolickou hymnografií.

Přebásnění žalmů se ve středoevropském prostoru rozšířila zejména díky protestantské hymnografii – vyhovovala totiž reformačnímu důrazu na Boží slovo i snahám o zapojení lidu do liturgie prostřednictvím vernakulárního zpěvu. Obliba žalmových parafrází ale přesáhla konfesijní hranice: v katolickém prostředí byly zakazovány, zřejmě častěji však mlčky tolerovány, případně byla snaha včlenit je mezi „obyčejné“ písně (tj. zastrít jejich status biblického textu) nebo je spojit s lidovou pobožností nešpor a jitřní. V bohemikální rukopisné hymnografii 17. a 18. století se dochovalo množství dokladů, jež umožňuje poměrně podrobně rekonstruovat průběh nešpor i jitřní: jejich základ tvořily žalmové parafráze (mnohdy přejaté ze starších nekatolických zpěvníků) a vernakulární duchovní písně. Klabíkovy kancionály obsahují velký počet žalmových parafrází složených bratrským knězem J. Strejcem; jejich funkce není zcela jasná, jsou ale zřetelně vyčleněny z „obyčejných“ duchovních písní a pravděpodobně byly chápány jako biblický text, podobně jako v nekatolickém prostředí.

Další svěbytnou částí rukopisného repertoáru jsou česká tropovaná ordinária. V předbělohorských Čechách byla spojena s nekatolickou liturgií (katolická církev nepřipouštěla jiný liturgický jazyk než latinu), ale pronikala i do katolické bohoslužby a udržela se v ní patrně i v 17. a 18. století. Tištěné prameny se obvykle držely oficiálních nařízení, a proto český zpěv povolovaly pouze mimo liturgii (např. před kázáním), případně připouštěly paralelní lidový zpěv při tiché mši (*missa lecta*). Rukopisné kancionály a několik málo tištěných ovšem obsahují hojný počet tropovaných textů ordinária i písně k pozdvihování či k ofertoriu – v praxi se tedy zřejmě lid zapojoval do bohoslužby zpěvem

podobně, jako tomu bylo v nekatolické liturgii. Také doklady ze sousedních zemí přinášejí obdobný obraz lidového duchovního zpěvu a jeho podílu na katolické bohoslužbě.

Závěr

Předkládaná disertační práce přináší informace o nových pramenech české duchovní písně 17. a 18. století – nejen o neznámých rukopisných zpěvnících, ale také o specifické skupině repertoáru, jež se tradovala pouze orálně či rukopisně. Jako podstatnější než materiální přínos této práce vnímám zjištění, že rukopisná hymnografie se od tištěné odlišovala i principy svého fungování. Volba rukopisného či tištěného média nezůstala bez vlivu na podobu literárního textu, zřetelně se tento vliv ukazuje na odlišnostech tištěného a rukopisného hymnografického kánonu. Zákonitosti rukopisné hymnografie jsou v mnohém blízké orální kultuře: vyznačuje se zvláště variantností, větším spoléháním na ústní tradování textů, dlouhým trváním změn (konzervativností), ale zároveň i větší pružností v reagování na proměny písňového kánonu. Rukopisné publikování mělo ještě v 17. a 18. století vůči tiskům mnohé výhody, proto bylo stále hojně využíváno; jeho užitečnost se projevila i v tom, že mnohé rukopisné zpěvníky sloužily ke kostelnímu zpěvu až do druhé poloviny 19. století.

Vybrané prameny a literatura

Prameny rukopisné

Bojkovický kancionál, druhá polovina 17. st. (MZM Brno, Oddělení dějin hudby, sign. A 6336).

Břežnický kancionál, ante 1687 (NK Praha, Hudební oddělení, deponovaná sbírka Děkanický úřad v Břežnici, č. 529, sign. 486).

Bursík, Martin: *Kancionál*, 1736–1739 (MZM Brno, Etnografický ústav, sign. St 5).

Černohorský, Florián Sebastián: *Kancionálek malý*, 1740 (MZK Brno, sign. RKP-0614.382).

Devoty, Matyáš: *Kancionál*, 1676 (Okresní muzeum v Chrudimi, přír. č. 23 974).

Dmich, Eustach J.: *Ceremoniae in festo Corporis Christi et S. Marci*, 1780 (MZM Brno, Oddělení dějin hudby, sign. A 11 293).

Dynga-Pinkava, Jiří: *Kancionál*, 1733–1734 (Masarykovo muzeum Hodonín, sign. H 2091).

Kancionál hranických literátů, 1772 (SOkA Přerov, fond Literátské bratrstvo v Hranicích, inv. č. 2).

- Kancionál literátského bratrstva v Lochenicích*, 1667–1697 (Muzeum východních Čech Hradec Králové, sign. II A 32).
- Kancionál literátů ze Bzence*, cca 1660–1670 (VM Olomouc, sign. R 73).
- Kancionál z Bystřice*, 1699 (MZA Brno, fond G 10, sign. 217).
- Kancionál z Nové Lhoty*, 1732–1735 (Muzeum JAK v Uherském Brodě, sign. HF 446 R).
- Kancionál z Ostrožské Lhoty*, 1747–1748 (MZM Brno, Oddělení dějin hudby, sign. A 40 134).
- Kancionál z Ptení*, druhá polovina 17. st. (MZM Brno, Oddělení dějin hudby, sign. A 47 936).
- Kancionál z Otrokovic*, asi sedmdesátá léta 17. st. (ZA Opava – pobočka Olomouc, knihovna, sign. XXIV-34).
- Kancionál ze Strážnice*, druhá polovina 18. st. (Městské muzeum ve Strážnici, inv. č. R1).
- Kancionál ze Zvěstova*, přelom 17. a 18. st. (Památník národního písemnictví, sign. DU VI 13).
- Klabík, Jan: *Kancionál český*, 1674 (VM Olomouc, sign. R 74).
- Klabík, Jan: *Kancionál český*, sedmdesátá léta 17. st. (MZM Brno, Oddělení dějin hudby, sign. A 6812).
- Kozák, Josef Matěj: *Písně pro chrám Páně*, 1812 (MZM Brno, Oddělení dějin hudby, sign. A 1451).
- Kúdela <...>: *Kancionál*, 1741 (AM Kroměříž, inv. č. 21 117).
- Liborčen, Ján: *Kancionál z Turé Lúky*, 1684–1685 (VM Olomouc, sign. R 80).
- Literátský kancionál*, cca 1720 (MZM Brno, Oddělení dějin hudby, sign. A 35 902).
- Mrlíček, Karel Josef: *Kancionál*, 1720–1794 (Městské muzeum Valašské Klobouky, Archiv, sign. K4).
- Mužikovský, Martin: *Kancionál*, 1755 (VM Olomouc, sign. R 84).
- Mžík, J<...>: *Kancionál*, 1731–1734 (Muzeum Valašské Meziříčí, sign. L2121).
- Nespěváček, Matěj Franc: *Písně chorální*, 1745 (MZM Brno, Oddělení dějin hudby, sign. A 11 294).
- Pešl, Peregrin: *Pěvkyně Sionská*, 1825 (SOkA Přerov, fond Literátské bratrstvo v Hranicích, inv. č. 4).
- Pešl, Peregrin: *Písně k slavné oběti mše sv.*, 1829 (SOkA Přerov, fond Literátské bratrstvo v Hranicích, inv. č. 5).
- Pobřežní kniha hranických literátů*, 1778 (SOkA Přerov, fond Literátské bratrstvo v Hranicích, inv. č. 3).
- Pomykal, Jan Josef: *Kancionál*, 1768 (AM Kroměříž, inv. č. 21 118).
- Pomykal, Martin: *Kancionál*, 1727–1733 (VM Olomouc, sign. R 81, R 82).
- Procházka, Jiří Jan: *Písně a requiem*, 1754 (AM Kroměříž, inv. č. 21 101).

Příborský graduál, druhá polovina 16. st. (SOkA Nový Jičín, fond Archiv římskokatolické fary v Příboře).

Raška, Pavel: *Kancionál [...] Písničky o blaboslavené a všdycky čisté Panny Marie* [!], ante 1776 (Muzeum JAK v Uherském Brodě, sign. HF 440 R).

Raška, Pavel: *Kancionál [...] Nešpory nedělní*, 1751 (Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, inv. č. H 1355).

Raška, Pavel: *Kancionál*, 1752–1755 (v soukromém vlastnictví).

Raška, Pavel: *Kancionál*, 1774 (Slovácké muzeum v Uherském Hradišti, inv. č. H 12 500).

Raška, Pavel: *Kancionál*, 1775 (Muzeum JAK v Uherském Brodě, sign. HF 434 R).

Šťastný, Václav: *Kancionál*, 1661–1684 (KNM, sign. V B 19).

Štefek, Ondřej: *Kancionál*, 1769–1770 (Muzeum Vsetín, inv. č. 3402).

Šumbera, Josef: *Kancionál*, 1829 (AM Kroměříž, inv. č. 21 118; adl. ad Pomykal 1768).

Tištínský graduál, druhá polovina 17. st. (MZA Brno, fond G 11, sign. FM 631).

Zigmundík, Mikuláš: *Kancionál*, 1696 (MZM Brno, Oddělení dějin hudby, sign. A 21 049).

Prameny tištěné

Agenda seu Rituale Olomucense. Hradec Králové: J. K. Tybély, 1745.

Božan, Jan Josef: *Slaviček rájský*. Hradec Králové: V. J. Tybély, 1719 (K01247).

Hlohovský, Jiří: *Písňe katolické*. Olomouc: M. Handl, 1622 (K03064).

Holan Rovenský, Václav Karel: *Capella regia musicalis*. Praha: J. Laboun, 1694 (K01458).

Kancionál aneb Zpěvové církve evanjelitské. Praha: D. K. z Karlšperka, 1620 (NK sign. 54 E 1).

Kunvaldský, Jakub: *Kancionál český*. Olomouc: J. Olivetský, 1576 (K04619).

Kunvaldský, Jakub: *Nešpor český*. Olomouc: J. Olivetský, 1576 (K04620).

Leisentrit, Johann: *Geistliche Lieder und Psalmen*. Budissin: Michael Wolrab, ²1573.

Michna z Otradovic, Adam Václav: *Česká mariánská muzika*. Praha: Jezuitská tiskárna, 1647 (K05558).

Neue und alte sehr anmüthige catholische Kirchenlieder. Prag: Academische Druckerei, 1655.

Novae agendae Olomucensis directorium chori. Brno: F. I. Sinapi, 1695 (K17907).

Rituale Pragense ad usum Romanum accommodatum. Praha: Arcibiskupská tiskárna, 1642–1643.

Rituale Romano-Pragense. Praha: M. Höger, 1731.

Rituale seu Agenda Romano-Pragensis. Praha: Arcibiskupská tiskárna, 1699–1700.

Rozenplut, Jan: *Kancionál, to jest Sebrání spěvův pobožných*. Olomouc: J. Handl, 1601 (K14907).

Stadlmayr, Johann: *Odae sacrae*. Innsbruck: J. Gachius, 1638.

Strejc Zábřežský, Jiří: *Žalmové aneb Zpěvové svatého Davida*. B. m. t., 1620 (K17542).

Synodus Archidioecisana Pragensis. Praha: J. Nigrin, 1605.

- Szölösy, Benedikt: *Cantus catholici*. Levoča: V. Brewer, 1655 (K01456).
- Šteyer, Matěj Václav: *Kancionál český*. Praha: J. Černocho, 1683; Praha: J. K. Jeřábek, ²1687 (K15935, K15936).
- Třanovský, Jiří: *Cithara sanctorum*. Levoča: V. Brewer, ⁴1653, ⁶1674 (K16305, K16307).
- Vorličný, Jan: *Žaltář svatého Davida*. Praha: J. Melantrich, 1572 (K17557).
- Závorka Lipenský, Tobiáš: *Písně chvál Božských*. Praha: J. Dačický, 1606 (K17176).

Edice

- Bartoš, František – Janáček, Leoš (edd.). 1899, 1901. *Národní písně moravské, v nově nasbírané I, II*. Brno: Česká akademie.
- Bäumker, Wilhelm (ed.). 1883–1911. *Das katholische deutsche Kirchenlied in seinen Singweisen, I–IV*. Freiburg im Breisgau: Herder.
- Dreves, Guido Maria (ed.). 1886–1922. *Analecta hymnica medii aevi, I–LV*. Leipzig: Fues's Verlag – Reiland.
- Kosek, Pavel – Malura, Jan – Pospíšil, Michael (edd.). 1999. *Jan Josef Božan: Slaviček rájský*. Brno – Ostrava: Host – Ostravská univerzita.
- Kosek, Pavel – Slavický, Tomáš – Škarpová, Marie (edd.). 2012. *Fridrich Bridelius: Jesličky. Staré nové písničky*. Brno: Host.
- Matějec, Tomáš (ed.). 2014. *Jiří Strejc: Žalmoné neb Zpěvové svatého Davida*. Praha: Strahovská knihovna.
- Žůrek, Jiří (ed.). 2011. *Graduale Bohemorum: proprium sanctorum*. Praha: Krystal.

Literatura

- Andrlová-Fidlerová, Alena. 2013. „Rukopisná kultura Čech 17. a 18. století v zrcadle muzejních sbírek,“ *Folia Historica Bohemica* 28, s. 181–224.
- Assmann, Aleida – Assmann, Jan – Hardmeier, Christof (edd.). ²1993. *Schrift und Gedächtnis*. München: W. Fink.
- Assmann, Aleida – Assmann, Jan (edd.). 1987. *Kanon und Zensur*. München: Wilhelm Fink.
- Assmann, Aleida – Assmann, Jan. 1987. „Kanon und Zensur,“ in tíž (edd.): *Kanon und Zensur*. München: Wilhelm Fink, s. 7–27.
- Bach, Inka – Galle, Helmut. 1989. *Deutsche Psalmdichtung vom 16. bis zum 20. Jahrhundert*. Berlin – New York: W. de Gruyter.
- Baťová, Eliška. 2011. *Kolínský kancionál z roku 1517 a bratrský zpěv na počátku 16. století*. Praha: KLP.

- Bočková Hana. 2009. *Knihy nábožné a prosté: k nábožensky vzdělávací slovesné tvorbě doby barokní*. Brno: Matice moravská.
- Borsò, V. a kol. 2002. *Schriftgedächtnis – Schriftkulturen*. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler Verlag.
- Cerquiglioni, Bernard. 2014. „Autorské varianty a písařské ruce,“ přel. Pokorný, Martin, *Slovo a smysl* 11, č. 22, s. 161–171.
- Crick, Julia C. – Walsham, Alexandra. 2004. *The Uses of Script and Print 1300–1700*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Čornejová, Michaela – Rychnovská, Lucie – Zemanová, Jana (edd.). 2010. *Dějiny českého pravopisu (do r. 1902)*. Brno: Host – Masarykova univerzita.
- Dicke, Gerd – Grubmüller, Klaus (edd.). 2003. *Die Gleichzeitigkeit von Handschrift und Buchdruck*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- Ducreux, Marie-Elizabeth. 1994. „Kniha a kacířství, způsob četby a knižní politika v Čechách 18. století,“ *Literární archiv* 27, s. 61–87.
- Ebenbauer, Peter. 2006. „Liturgie und Kirchenlied,“ *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 45, s. 156–182.
- Eisenstein, Elizabeth. 1997. *Die Druckerpresse: Kulturrevolutionen im frühen modernen Europa*. Přel. Friessner, Horst. Wien – New York: Springer.
- Ezell, Margaret. 1999. *Social Authorship and the Advent of Print*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Faulstich, Werner. 1998. *Medien zwischen Herrschaft und Revolte: die Medienkultur der fruehen Neuzeit (1400–1700)*. Göttingen: Vandenhoeck und Ruprecht.
- Fellerer, Karl Gustav (ed.). 1976. *Geschichte der katholischen Kirchenmusik, II*. Kassel – Basel – Tours – London: Bärenreiter Verlag.
- Fojtíková, Jana. 1984. „České mešní ordinarium 2. poloviny 16. století,“ *Miscellanea musicologica* 31, s. 227–264.
- Fugger, Dominik – Scheidgen, Andreas (edd.). 2008. *Geschichte des katholischen Gesangbuchs*. Tübingen: Francke.
- Graham, William A. 1987. *Beyond the Written Word*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hahn, Alois. 1987. „Kanonisierungsstile,“ in Assmann, Aleida – Assmann, Jan (edd.): *Kanon und Zensur*. München: Wilhelm Fink, s. 28–37.
- Hall, David D. 2008. *Ways of Writing. The practice and Politics of Text-Making in Seventeenth-Century New England*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Härtling, Michael. 1969. „Zum Psalterlein der Jesuiten,“ *Musica sacra* 89, s. 267–270.

- Hauschild, Stephanie. 2005. *Mönche, Maler, Miniaturen: die Welt der mittelalterlichen Bücher*. Ostfildern: Thorbecke.
- Havlíková, Cecilie. 1967. „Použití schémat pro vyznačení kontaminačního a variačního procesu,“ *Český lid* 54, s. 285–296.
- Heydebrand, Renate von. 1998. „Kanon Macht Kultur,“ in táž (ed.): *Kanon Macht Kultur*. Stuttgart – Weimar: Metzler, s. 612–625.
- Holl, Béla. 1993. „Das Psalmlied und die katholische Kirchengesangstradition in Ungarn,“ *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 34, s. 114–118.
- Homerová, Klára. 1999. „Tisková cenzura v Čechách 1621–1660,“ *Sborník Národního muzea v Praze – řada C* 42–43, s. 1–87.
- Houdek, Vítězslav. 1890. „Prostonárodní malířská škola moravská,“ *Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci* 7, s. 163–165.
- Houdek, Vítězslav. 1891. *Moravské ornamenty*, III. Olomouc: Vlastenecký muzejní spolek.
- Chartier, Roger – Cavallo, Guglielmo (edd.). 1999. *Die Welt des Lesens*. Frankfurt a. M. – New York: Campus.
- Chartier, Roger. 1990. *Lesewelten. Buch und Lektüre in der frühen Neuzeit*. Přel. Schleinitz, Brita – Stäblein, Ruthard. Frankfurt a. M. – New York: Campus.
- Chartier, Roger. 2007. *Inscription and Erasure*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Jančář, Josef (ed.). 2000. *Lidová kultura na Moravě. Vlastivěda moravská – země a lid*, 10. Strážnice – Brno: Ústav lidové kultury – muzejní a vlastivědná společnost.
- Klvaňa, Josef – Houdek, Vítězslav. 1888. „Kancionál boršický,“ *Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci* 5, s. 17–20.
- Klvaňa, Josef – Houdek, Vítězslav. 1889. „Kancionál boršický,“ *Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci* 6, s. 21–24.
- Klvaňa, Josef. 1895. „Z Uherského Hradiště,“ *Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci* 12, s. 28–32.
- Kohle, Maria. 2005. „Das Gesangbuch in den konfessionellen Auseinandersetzungen der frühen Neuzeit – Das Beispiel Paderborn 1609,“ *Spee-Jahrbuch* 12, s. 69–84.
- Konrád, Karel. 1892. „Tištiný kancionál,“ *Časopis Matice moravské* 16, s. 209–218.
- Konrád, Karel. 1893a. „Bzenecký kancionál,“ *Časopis Matice moravské* 17, s. 185–194.
- Konrád, Karel. 1893b. *Dějiny posvátného zpěvu staročeského od 15. věku do zrušení literátských bratrstev*. Praha: Dědictví sv. Prokopa.
- Konrád, Karel. 1893c. „Písňe rukopisných kancionálů olomouckého vlast. muzea,“ *Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci* 1, s. 15–17.

- Konrád, Karel. 1894. „Písň Raškova kancionálu,“ *Časopis Vlasteneckého spolku muzejního v Olomouci* 11, s. 138–144.
- Kvapil, Jan. 2008. *Die katholische Liedpropaganda in den Böhmischen Ländern*. Rkp. disertační práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Dostupné z [is.cuni.cz/webapps], přístup 2015-4-17.
- Linda, Jaromír – Stich, Alexandr – Fidlerová, Alena (edd.). 2003, 2007. *Repertorium rukopisů 17. a 18. století z muzejních sbírek v Čechách*, 1–2. Praha: Karolinum.
- Love, Harald. 1993. *Scribal Publication in Seventeenth-Century England*. Oxford: Clarendon Press.
- Mager, Inge. 1998. „Zur vergessenen Problematik des Psalmliedes im 16. und 17. Jahrhundert,“ *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 37, s. 139–149.
- Malura, Jan. 2004. „Moravské kancionály v kontextu kulturních proudů předbělohorské epochy,“ *Acta Universitatis Palackianae Olomouensis, Moravica* 1, s. 149–158.
- Malura, Jan. 2010. *Písň pobělohorských exulantů (1670–1750)*. Praha: Academia.
- Maňas, Vladimír. 2008. *Hudební aktivity náboženských korporací na Moravě v raném novověku*. Rkp. disertační práce, Filozofická fakulta Masarykovy univerzity v Brně. Dostupné z [is.muni.cz/th/13678/ff_d/], přístup 2015-4-17.
- McKitterick, David. 2004. *Print, Manuscript and the Search for Order*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mikulec, Jiří a kol. 2013. *Církev a společnost raného novověku v Čechách a na Moravě*. Praha: Historický ústav AV ČR.
- Mikulec, Jiří. 2000. *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*. Praha: NLN.
- Ong, Walter J. 2006. *Technologizace slova: mluvená a psaná řeč*. Přel. Fantys, Petr. Praha: Karolinum.
- Palas, Karel. 1968. „Pololidové básnictví barokní a kancionálová píseň,“ in Kopecký, Milan (ed.): *O barokní kultuře*. Brno: UJEP, s. 75–86.
- Papoušek, Vladimír. 2010. „Strategie kanonizace,“ in Jungmannová, Lenka (ed.): *Česká literatura rozhraní a okraje*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR – Akropolis, s. 17–26.
- Petrbok, Václav – Lunga, Radek – Tydlitát, Jan (edd.). 1999. *Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století*. Boskovice: Albert.
- Praßl, Franz Karl. 2002. „Das österreichische katholische Kirchenlied im 17. Jahrhundert,“ in Kačic, Ladislav (ed.): *Cantus Catholici a duchovná pieseň 17. storočia v strednej Európe*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, s. 83–92.

- Rautenberg, Ursula. 2003. „Medienkonkurrenz und Medienmischung – Zur Gleichzeitigkeit von Handschrift und Druck im ersten Viertel des 16. Jahrhunderts in Köln,“ in Dicke, Gerd – Grubmüller, Klaus (edd.): *Die Gleichzeitigkeit von Handschrift und Buchdruck*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, s. 167–202.
- Rippl, Gabriele – Winko, Simone (edd.). 2013. *Handbuch Kanon und Wertung*. Stuttgart – Weimar: J. B. Metzler.
- Sauer-Geppert, Waltraut I. 1977. „Motivationen textlicher Varianten im Kirchenlied,“ *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 21, s. 68–82.
- Sehnal, Jiří – Vysloužil, Jiří. 2001. *Dějiny hudby na Moravě*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.
- Sehnal, Jiří. 1972a. „Das Gesangbuch des Pavel Bohunek aus Rychnov nad Kněžnou,“ *Sborník prací filosofické fakulty Brněnské univerzity* 21, s. 13–29.
- Sehnal, Jiří. 1972b. „Rukopisný kancionál z Tištiny,“ *Štafeta* 4, č. 4, s. 23–26.
- Sehnal, Jiří. 1992. „Český zpěv při mši,“ *Hudební věda* 29, s. 3–15.
- Sehnal, Jiří. 2013. *Adam Michna z Otradovic – skladatel*. Olomouc: Univerzita Palackého.
- Schäfer, Christiane. 2006. *Wunderschön prächtige: Geschichte eines Marienliedes*. Tübingen: Francke.
- Scheitler, Irmgard. 1982. *Das geistliche Lied im deutschen Barock*. Berlin: Duncker & Humblot.
- Scheitler, Irmgard. 1999. „Der Beitrag der böhmischen Länder zur Entwicklung des Gesangbuchs und des deutschen geistlichen Liedgesangs (1500–1620),“ *Jahrbuch für Liturgik und Hymnologie* 38, s. 157–190.
- Schmid, Bernhard. 1983. „Deutscher Liturgiegesang,“ in Musch, Hans (ed.): *Musik in Gottesdienst*. Regensburg: Bosse, s. 377–508.
- Slavický, Tomáš. 2010. „K otázce vlivu jezuitů na český lidový duchovní zpěv,“ in Cemus, Petronilla (ed.): *Bohemia Jesuitica 1556–2006*, 2. Praha: Karolinum, s. 1113–1135.
- Smith, Jonathan Z. 1982. *Imagining Religion: from Babylon to Jonestown*. Chicago – London: University of Chicago Press.
- Smyčková, Kateřina – Slavický, Tomáš. 2014. „Innsbrucké tisky J. Stadlmayra a Ch. Sätzla – neznámé předlohy českých vánočních písní v Brideliových Jesličkách, Michnových zpěvnících i rukopisných kancionálech,“ *Hudební věda* 51, s. 277–282.
- Stachelin, Martin. 2003. „Musikhandschrift und Musikdruck in der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts,“ in Dicke, Gerd – Grubmüller, Klaus (edd.): *Die Gleichzeitigkeit von Handschrift und Buchdruck*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, s. 229–261.

- Svatoš, Martin. 2003. „Kontrola četby a distribuce náboženských knih při lidových misiích a misijní knížky v 18. století,“ in Čornejová, Ivana (ed.): *Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci*. Praha: UK – Scriptorium, s. 363–384.
- Szövérfy, Joseph. 1985. *Marianische Motive der Hymnen*. Leyden: Brill.
- Šárovcová, Martina. 2010. „Cantate Domino canticum novum. Iluminované hudební rukopisy české reformace,“ in Horníčková, Kateřina – Šroněk, Michal (edd.): *Umění české reformace (1380–1620)*. Praha: Academia, s. 413–467.
- Škarka, Antonín. 1942. *Nové kapitoly ze staré české hymnologie*. Praha: Česká akademie věd a umění.
- Škarka, Antonín. 1986. *Půl tisíciletí českého písemnictví*. Ed. Lehár, Jan. Praha: Odeon.
- Škarpová, Marie. 2014b. „Rukopisný kancionál jako svěbytné hymnografické médium 17. a 18. století,“ *Acta Universitatis Carolinae, Philologica 3, Slavica Pragensia 42*, s. 177–184.
- Škarpová, Marie. 2015. *Mezi Čechy, k pobožnému zpívání náchylnými. Šteyerův Kancionál český, kanonizace hymnografické paměti a utváření katolické identity*. Praha: Filozofická fakulta UK, v tisku.
- Tobolka, Zdeněk – Horák, František (edd.). 1925–1967. *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století*. Praha: Komise pro knihopisný soupis.
- Tošnerová, Marie a kol. 1995–2004. *Průvodce po rukopisných fondech v České republice*, 1–4. Praha: Archiv Akademie věd ČR.
- Trojan, Jan. 2000. *Kantorři na Moravě a ve Slezsku v 17.–19. století*. Brno: Muzejní a vlastivědná společnost.
- Večerková, Eva. 2014. *O čem vyprávějí rukopisné knihy z etnografických sbírek Moravského zemského muzea*. Brno: Moravské zemské muzeum.
- Vintr, Josef. 1998. „Zásady transkripce českých textů z barokní doby,“ *Listy filologické* 121, s. 341–346.
- Voit, Petr. 2006. *Encyklopedie knihy: starší knihtisk a příbuzné obory mezi polovinou 15. a počátkem 19. století*. Praha: Libri.
- Wöhler, Arnd. 1999. *Die handschriftlichen Kantonale des Franziskus Valentin Ruthen (1674–1734)*. Köln: Böhlau.